

Univerzita Palackého v Olomouci

**ACTA UNIVERSITATIS PALACKIANAE OLOMUCENSIS
FACULTAS PHILOSOPHICA**

UCRAINICA XI

**Současná ukrajinistika doma a ve
světě: výzvy, problémy,
perspektivy**

Olomouc 2024

**ACTA UNIVERSITATIS PALACKIANAE OLOMUCENSIS
FACULTAS PHILOSOPHICA**

Philologica 2024

UCRAINICA XI

**Сучасна україністика дома
й у світі: виклики, проблеми,
перспективи**

Оломоуць 2024

Рецензенти:

доктор філологічних наук, професор **Тищенко Олег Володимирович**, Львівський державний університет безпеки життєдіяльності, Львів, Україна

доктор філософії **Ян Єнішта**, Університет ім. Ф.Палацького в Оломоуці, Оломоуць, Чеська Республіка

Редакційна рада:

доктор філологічних наук, професор Архангельська Алла Мстиславівна – голова редакційної ради

доктор філософії Мерзова Радана – співголова редакційної ради

доктор філологічних наук, професор Загнітко Анатолій Панасович

доктор філологічних наук, старший науковий співробітник Сюта Галина Мирославівна

доктор філологічних наук, професор Левченко Олена Петрівна

доктор філологічних наук, професор Баландіна Надія Францівна

доктор філологічних наук. Професор Маленко Олена Олегівна

доктор філософії Холод Уляна

Авторські права захищено. Жодна з частин цього збірника не може бути відтворена у будь-якій формі або будь-якими засобами без попередньої письмової згоди авторського колективу та видавництва Університету ім. Ф. Палацького в Оломоуці. Невизнання прав інтелектуальної власності чи посягання на них є порушенням кримінального кодексу і тягне за собою відповідальність згідно з чинним законодавством Чеської Республіки та України.

Neoprávněné užití tohoto díla je porušením autorských práv a může zakládat občanskoprávní, správněprávní, popř. trestněprávní odpovědnost.

Відповідальний редактор Отакар Лутоцький
Технічний редактор Радана Мерзова

Odpovědný redaktor Otakar Loutocký
Technická redakce Radana Merzová

vup 2025/0012
Vydala Univerzita Palackého v Olomouci, Křížkovského 8, 779 00 Olomouc
vydavatelstvi.upol.cz
vupshop.cz

Neprodejná publikace

1. vydání / 1-ше видання

Головний редактор © Алла Архангельська, 2024

© Університет ім. Ф. Палацького в Оломоуці, 2024
DOI: <https://www.doi.org/10.5507/ff.24.24465760>
ISBN 978-80-244-6576-0 (online: iPDF)
ISSN 0231-634X

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	7
ПРОБЛЕМИ СИНХРОНІЙНОЇ ТА ДІАХРОНІЙНОЇ ЛІНГВІСТИКИ	9
Брус Марія ДІАХРОННІ ТА СИНХРОННІ ВИЯВИ ЧЕСЬКО-УКРАЇНСЬКИХ МОВНИХ ЗВ'ЯЗКІВ У ФЕМІНІТИВНІЙ ПІДСИСТЕМІ	10
Горголюк Ніна МОДАЛЬНА ГРА: МОВНА ГРА VS МОВНА АНТИГРА	18
Кредатусова Ярміла МОВНИЙ ОБРАЗ УКРАЇНЦІВ В УКРАЇНСЬКОМУ НАЦІОНАЛЬНОМУ КОРПУСІ В ПУБЛІЦИСТИЧНИХ ТЕКСТАХ ДО І ПІСЛЯ 2014 РОКУ	26
Кузь Галина УКРАЇСЬКА НЕОФРАЗЕОЛОГІЯ З КОМПОНЕНТАМИ- НАЗВАМИ КОЛЬОРІВ	36
Молнарова Гана ГЕРМАНІЗМИ В ЧЕСЬКІЙ, УКРАЇНСЬКІЙ ТА РОСІЙСЬКІЙ ФРАЗЕОЛОГІЇ СУБСТАНДАРТУ	42
Нагірний Віталій ДО ПИТАННЯ ПРО ПОШИРЕННЯ ПРИЗВИСК В СЕРЕДОВИЩІ РУСЬКОЇ СЕРЕДНЬОВІЧНОЇ ЕЛІТИ (КІНЕЦЬ X – XIII СТ.)	49
Осіпчук Вікторія ФУНКЦІОНУВАННЯ НОМЕНКЛАТУРИ ГАСТРОНОМІЧНИХ ТОВАРІВ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ У ПРИЗМІ ВІЙСЬКОВО-ПАТРІОТИЧНОЇ ТЕМАТИКИ	55
Руденко Світлана КОНЦЕПТУАЛЬНИЙ СПЕКТР МАНІПУЛЕМИ <i>ДОСТАТОК</i> В УКРАЇНСЬКОМУ ГЛЮТОНІЧНОМУ ДИСКУРСІ (РЕТРОСПЕКТИВНИЙ АНАЛІЗ)	63
Синиця Ірина ЛІНГВОКУЛЬТУРНИЙ простір «Правописного словника» за редакцією О. Панейка.....	72
Яковлева Тетяна ВИГУКОВІ Й МОДАЛЬНІ ІНКЕКТИВИ ЯК ЗАСІБ АКСІОЛОГІЧНОГО ВИМІРУ СИТУАЦІЇ В МОВЛЕННІ УКРАЇНСЬКИХ ЗМІ.....	79
ПРОБЛЕМИ СУЧАСНОГО ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВА І ФОЛЬКЛОРИСТИКИ	85
Амір Адріана ТЕМАТИКА ЖИДІВ У СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРІ СЛОВАЧЧИНИ (НА МАТЕРІАЛІ ПРОЗИ ЙОСИФА ШЕЛЕПЦЯ).....	86

Багмут Ірина ДИНАМІКА ОСЛОВЛЕННЯ ОБРАЗУ ЗАХОДУ В «ЩОДЕННИКУ АГРЕСІЇ» АНДРІЯ КУРКОВА	91
Бевз Юлія, Загнітко Анатолій СУЧАСНІ КОРПУСИ У ДОСЛІДЖЕННІ УКРАЇНСЬКИХ ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЬ	100
Марковська Мар'яна ЛІТЕРАТУРНО-ХУДОЖНІ АНТРОПОНІМИ У ЗБІРЦІ «КНИГА ЗМІН» АНДРІЯ ЦАПЛІЄНКА	107
Палаш Альона ЕКЗИСТЕНЦІЙНІ МОВНО-ЕСТЕТИЧНІ ЗНАКИ КУЛЬТУРИ У МОВОТВОРЧОСТІ НЕОКЛАСИКІВ	113
Парубій Уляна ФУНКЦІОНАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУЛ-КЛІШЕ У ЗАМОВЛЯЛЬНО- ЗАКЛИНАЛЬНІЙ ПОЕЗІЇ	120
Приймак Інна УКРАЇНСЬКО-ЧЕСЬКІ ЛІТЕРАТУРНІ ЗВ'ЯЗКИ ДОБИ РОМАНТИЗМУ	128
Штейнбук Фелікс АБСУРД МАРГІНАЛЬНОСТІ І/АБО МАРГІНЕС АБСУРДНОСТІ У ТВОРЧОСТІ ОЛЕСЯ УЛЬЯНЕНКА.....	134
ПРОБЛЕМИ ДИДАКТИКИ, ФІЛОСОФІЇ КУЛЬТУРИ ТА ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВА	142
Березюк Олексій ДО ПРОЛЕМИ АНАЛІЗУ ПОНЯТТЯ «ЦИФРОВА КОМПЕТЕНТНІСТЬ»	143
Березюк Олена, Березюк Юлія ОСНОВИ ЕТНОКУЛЬТУРОЛОГІЧНОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНЬОГО ФАХІВЦЯ В УМОВАХ СТВОРЕННЯ АКМЕСЕРЕДОВИЩА ОСВІТНЬОГО ЗАКЛАДУ	150
Біловус Галина ПОСТАТЬ НА ТЛІ ДОБИ: ПЕРСОНАЛЬНА БІБЛІОГРАФІЯ НА СТОРІНКАХ ГАЛИЦЬКИХ ЧАСОПИСІВ 1930-Х РОКІВ.....	157
Гетка Йоанна, Наєнко Галина УКРАЇНСЬКІ СТУДЕНТИ В ПОЛЬЩІ: КУЛЬТУРНІ МІФИ Й СТЕРЕОТИПИ В УМОВАХ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ	162
Швець Ганна НАВЧАННЯ ІНОЗЕМЦІВ ВІДМІНКОВОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ: ПОСЛІДОВНІСТЬ ВВЕДЕННЯ ВІДМІНКІВ	168
РЕЦЕНЗІЇ.....	184
Лазаренко Олеся «КРІЗЬ ЧАСИ. УКРАЇНСЬКІ ПИСЬМЕННИКИ ТА >ЇХНЯ< НІМЕЧЧИНА» – НОВА АНТОЛОГІЯ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ НІМЕЦЬКОЮ МОВОЮ	185

ДІАХРОННІ ТА СИНХРОННІ ВИЯВИ ЧЕСЬКО-УКРАЇНСЬКИХ МОВНИХ ЗВ'ЯЗКІВ У ФЕМІНІТИВНІЙ ПІДСИСТЕМІ

Брус Марія

*Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника
maria.brus@pnu.edu.ua*

У процесі історичного розвитку фемінітивна підсистема української мови набула власного й неповторного характеру. Оригінальність і самобутність її визначилися не стільки внаслідок самостійного та відокремленого формування щодо інших мовних систем, як у контексті взаємодії з генетично близькими мовами – більшою чи меншою мірою спорідненими, але, безумовно, в тісній і нерозривній єдності зі всім слов'янським світом. Тривалий спільний розвиток слов'янських діалектів у дохристиянській і додержавний періоди позначився і на закладенні спільної лексичної бази та з початком державотворення на різних слов'янських землях не припинявся, а навпаки, поглиблювався та увиразнювався, особливо з формуванням книжності, писемності та міжслов'янських літературних і культурних впливів.

Практично всі слов'янські мовні зв'язки, що розвинулися чи посилювалися на тому чи тому історичному етапі розвитку української мови, залишили відбиток і на її фемінітивній підсистемі. Найвідчутнішими в цьому плані були контакти з сусідніми слов'янськими мовами, що або сприяли збагаченню фемінітивної лексики як посередники в запозиченні нових мовних одиниць, або самі були джерелами запозичення іншомовних елементів, або й споконвіку мали спільну частину у власній фемінітивній підсистемі. У зв'язку з поглибленим вивченням лінгвоукраїністики як частини славістичної науки, з'ясуванням її витоків, спільних і відмінних ознак, порівняно з усіма слов'янськими мовами, дедалі складнішим стає процес відмежування власне українських фемінітивних явищ від інших слов'янських, систематизація фемінітивів у діахронному та синхронному аспектах за питомими й іншомовними ознаками, оскільки слов'янські мови мають спільну мовну основу, яку не втратили, що й дає змогу визначити більшу чи меншу близькість мов у формуванні підсистеми іменників зі значенням особи жіночої статі.

Проблема міжмовних історичних контактів не нова в україністиці, що відобразилося значною мірою і на фемінітивній підсистемі. Особливою в цьому ракурсі є взаємодія української та чеської літературних мов. Питання про чесько-українські лінгвальні впливи та зв'язки актуалізовані в багатьох дослідженнях українських та зарубіжних учених [Гумецька 1967; Мойсеєнко 1995; Андерш 2000 та ін.]. Немалий інтерес вони викликають і щодо процесів фемінітивотворення, що активно проявляються сьогодні в цих мовах і спричиняють обговорення вказаної тематики [Архангельська 2019; Нецименко 2010 та ін.]. Для встановлення спільних та відмінних зв'язків української мови з іншими мовами щодо творення і вживання фемінітивів актуальним є дослідження впливів і чеської мови в діахронії та синхронії на формування категорії іменників зі значенням особи жіночої статі.

Історія чесько-українських міжмовних контактів є довготривалою, неперервною та винятковою для славістики в плані розвитку літературних мов українського та

чеського народів на народнорозмовній основі. Вона бере початок із діалектних особливостей спільнослов'янської мови, зокрема на початку нашої ери до розпаду праслов'янської єдності, але через відсутність кирилических текстів до християнізації руських земель практично недоступна для лінгвістичних досліджень. Унаслідок прийняття християнства за візантійським зразком і державотворення на українській території взаємини східнослов'янського мовного регіону, локалізованого в межах українського етнічного масиву, могли послабитися або не відобразитися в писемних джерелах давньоукраїнського періоду, що перебували під значним впливом церковнослов'янської мови.

Чесько-українські контакти набули чіткого характеру, починаючи вже з XIV ст., а далі в Литовсько-Руській державі та на українських коронних землях. Із переселенням на українську територію вихідців із чеських земель, які займали важливе становище в князівському середовищі, в адміністративному, церковно-релігійному, торговельно-економічному житті та ін., староукраїнські перекладні й оригінальні твори великою мірою були пронизані божествами. А сама чеська мова в Литовсько-Руській державі була поширена такою мірою, що могла виконувати роль міжслов'янської дипломатичної мови. Пожвавленню чесько-українських контактів посприяв і гуситський рух, вчення й послідовники якого проникли на українській землі. А це все позначилося і на міжмовних зв'язках, спричинивши поширення чеських книг і чеської мови на українській території в староукраїнську добу [Гумецька 1967: 92–93].

На період XIV – XV ст. припав і високий розвиток самої чеської мови, розквіт чеської культури і книжності зокрема. Чеська мова стала найрозвинутішою слов'янською літературною мовою, узірцем елегантності, досконалості й довершеності мови, до якої намагалося дорівнятися своєю мовою освічене польське середовище. У староукраїнській мові цього проміжку часу ділова документація велася за випрацюваними й усталеними зразками середньовічної західноєвропейської документації, у чому так само значну роль відіграла чеська мова. Покликаючись на дослідження чеських мовознавців, українські вчені констатували, що староукраїнські грамоти відповідали формі та структурі чеських грамот, калькували лексику та фразеологію з чеської мови, запозичували з неї певні ділові терміни й вирази. До того ж, мовознавці виявили, що чеські впливи на українську мову можна простежити в староукраїнських документах, відомих ще до 1370 р., отже, могли існувати і якісь давніші чеські грамоти чи формуляри, що не збереглися до вказаного часу [Гумецька 1967: 95].

Староукраїнська ділова писемність розвинулася на базі живої розмовної стихії та засвідчила входження народнорозмовних елементів до літературного вжитку, що було зумовлене практичною необхідністю донести зміст юридичних документів, розкрити права й обов'язки, визначені в них. А входження живої народної мови до ділової документації, піднесення її до рівня писемної літературної мови відбувалося під впливом розвиненої чеської літературної мови та культури. Вплив старочеської на українську здійснювався насамперед через мову чеських грамот, тому вважають, що чеська мова стала взірцем і стимулом для введення української мови до ділової писемності [Гумецька 1976: 71]. Водночас українська мова постійно контактувала з польською живою розмовною мовою, а з XV ст. почала розвиватися й ділова польська мова, тому джерелами запозичень відтоді були вже дві мови – чеська й польська.

Еволюція чесько-українських мовних зв'язків позначилася певною мірою і на розвитку їх фемінітивної підсистеми. До активної взаємодії української та чеської мов у XIV – XV ст., до впливу старочеської літературної мови на староукраїнську ділову документацію, особливо з лексичного й термінологічного боку, наближення останньої до європейських стандартів, фемінітивна підсистема названих мов розвивалася

самобутньо й безперервно на базі спільнослов'янської спадщини і переважно на власному народнорозмовному ґрунті. За відсутності писемних джерел, які мали би відобразити взаємовпливи української та чеської мов чи їхні контакти до XI – XIII ст., слід орієнтуватися на те, що кожна з цих мов зберегла від існування спільнослов'янських діалектних особливостей.

З огляду на спільний розвиток української мови з чеською та іншими слов'янськими мовами від праслов'янської доби варто виокремити інтенсивні й екстенсивні процеси у їхній фемінітивній підсистемі дописемного періоду. Інтенсивні зміни – це збереження індоєвропейських коренів, які стали базою для творення первинних номінацій зі значенням фемінітивності в українській та чеській мовах – найменувань жінки за спорідненістю і свояцтвом, що засвідчили екстенсивні зміни на лексичному рівні у фемінітивній підсистемі праслов'янської мови. На словотвірному рівні екстенсивними змінами, яких зазнала фемінітивна підсистема у цих мовах, було розширення словотвірної бази для іменників жіночого роду та формування специфічних словотворчих засобів, що стали спільними не тільки для української та чеської мови, а й для інших слов'янських мов, зокрема суфіксів *-к(а)*, *-иц(я)*, *-ниц(я)*, *-ин(я)*, *-кин(я)*.

Використання вказаних чи інших словотворчих засобів у деривації фемінітивів спричинило й формування певних словотвірних типів, які збереглися після розпаду праслов'янської єдності та в ранній період становлення літературно-писемних традицій слов'янських мов. Так, на основі писемних джерел давньоукраїнської мови встановлено словотвірні типи фемінітивів на *-иц(я)*, *-ниц(я)*, *-к(а)*, *-ин(я)*, *-н(а)* та ін. [Брус 2019: 102–105]. Такі словотвірні типи належать до інтенсивних змін, тобто успадковані з минулої дописемної доби, а виникнення нових похідних слів за відомими словотвірними типами (*боголюбица*, *проскуръница*, *селянъка*, *болгарыня*, *крестьяна* та ін.) чи навіть окремих словотвірних типів, зокрема на *-ерь*, *-ан(а)*, *-овн(а)*, *-евн(а)* й ін. – це були екстенсивні зміни. Можна припустити, що подібні процеси відбувалися і в давній чеській мові, які не підтверджені через відсутність необхідної джерельної бази до XIII ст.

У XIV – XV ст. до лексики староукраїнської мови під впливом розвиненої чеської літературної мови ввійшло чимало нових слів, пов'язаних із державними, правовими, судочинними відносинами, але переважно термінологічного значення, напр.: *промульгація*, *нарація*, *диспозиція*, *санкція*, *лист* «документ» [Гумецька 1967: 94]. Творення найменувань осіб у чеській мові, ймовірно, було дещо пізнішим у часі, що стосувалося зазначеної термінології, і збіглося з таким самим процесом у діловій польській мові, тому в період XIV – XV ст. до української мови ввійшло небагато запозичень із названих мов для позначення осіб, напр.: *бискупъ*, *гетманъ*, *зрадця*, *кановникъ*, *канцлеръ*, *капланъ*, *кухмистръ*, *маршалокъ* [ССМ 1977: 96, 242, 408, 469, 470, 531, 578], *намѣстокъ*, *панъ*, *речнікъ*, *соудьца* [ССМ 1978: 20, 125, 292, 400]. Найменування жінок серед таких запозичень поодинокі, напр.: *матка*, *малжонъка*, *моужатка* [ССМ 1977: 580, 572, 618], *пани*, *панна*, *старостина* [ССМ 1978: 123, 382].

Фемінітивна підсистема староукраїнської мови XIV – XV ст. не зазнала відчутних змін, порівняно з давньоукраїнським періодом, однак старочеські впливи відбилися частково на її лексичному складі та словотвірній структурі. Це виявилось в інтенсивних та екстенсивних проявах. Інтенсивні зміни – це функціонування відомих лексико-семантичних розрядів назв жінок та сукупності словотвірних типів зі значенням фемінітивності, що відобразилися і в староукраїнській мові XVI – XVII ст. [Брус 2019: 109–138]. З екстенсивних процесів – розширення твірної бази фемінітивів, виникнення нових словотвірних типів, а також нових лексико-семантичних розрядів іменників. Новою іншомовною твірною базою для деривації фемінітивів стали запозичення чеського походження, а від XVI – XVII ст. долучалися й терміни з польської мови,

зокрема державної, правової, релігійної сфери, напр.: *голдovníкъ, подсудокъ, шолтисъ, поводца, докторъ, плѣбанъ, прелатъ, зѣмянинъ* [Гумецька 1981: 39–41]. Такі найменування осіб формувалися переважно від латинських, німецьких чи інших коренів та вказували на титули, чини, посади, звання, що значно поширилися в період перебування українських земель під польською владою, напр.: *воєвода, войский, войтъ, майстеръ, маршалокъ, мечникъ* [СУМ 1997: 157, 194, 197; 2017: 16, 58, 137]. Вони були адаптовані староукраїнською мовою шляхом фонетичної (*dzierzawca* > *державца*), словотвірної (*namiestek* > *намѣстокъ*) чи морфологічної (*podskarbi* > *подскарбии*) субституції [Гумецька 1976: 72–73]. У XVI – XVII ст. процес запозичення староукраїнською мовою термінологічної лексики від західнослов'янських мов посилювався аж до виникнення макаронізму в перекладних творах авторської й анонімної художньої літератури [Гумецька 1981: 44].

Твірні основа стала визначальною у розвитку нових словотвірних типів іменників жіночого роду, зокрема із суфіксами *-ов(а), -ев(а), -ин(а), -а(я), -анк(а), -овн(а), -евн(а)*, хоч поодинокі деривати такої структури зафіксовані ще в давньоукраїнських пам'ятках (*королева, синова, дядина* та ін.), однак продуктивність їхнього творення зросла вже в староукраїнський період. Суфікси прикметникового походження могли свідчити про відаєктивне творення фемінітивів на *-ов(а), -ев(а), -ин(а), -а(я)*, однак відповідних співвідносних прикметників у пам'ятках не виявлено, а замість них функціонували назви осіб чоловічої статі за різними адміністративними функціями й посадами. Водночас учені зауважили про творення від окремих маскулінативів і співвідносних прикметників чоловічого роду, напр.: *подсудок – подсудьковъ* [Гумецька 1981: 40]. З метою вираження належності жінки до чоловіка або дочки до батька високого чи середнього стану у словотворенні фемінітивів найбільш поширеними стали суфікси *-ов(а), -ев(а), -ин(а), -а(я), -анк(а), -овн(а), -евн(а)*, які й надали відповідним словотвірним типам мутаційного значення «дружина чоловіка, названого твірним іменником» та «дочка батька, названого твірним іменником». Унаслідок цього виникли й нові лексико-семантичні розряди фемінітивної лексики – назви дружин і назви дочок за станом, статусом, місцем і роллю їхніх чоловіків та батьків у державному, релігійному, правовому чи іншому житті, напр.: *воєводина(я), воєводянка, войская, войтовая, войтовна, маршалковая, мечьникова* [СУМ 1997: 157, 194, 196; 2017: 57, 141].

Названі словотвірні типи, в основу яких лягли іншомовні слова чеського походження, перейшли і до нової української літературної мови та виділялися в ній як явища інтенсифікації. Вони навіть певною мірою підвищили свою продуктивність у разі необхідності позначення дружин і дочок за різними видами адміністративної, господарської, виробничої, ремісничої чи іншої діяльності їхніх чоловіків та батьків. Виникнення нових дериватів зі значеннями «дружина чоловіка, названого твірним іменником» та «дочка батька, названого твірним іменником» і нових словотвірних типів на *-к(а)* та *-их(а)*, напр.: *бурмистрова, бурмистривна, гутничка, гутниківна, козачка, козакина, маляриха, малярівна* [Білецький-Носенко 1966: 64, 100, 188, 219], свідчило вже про екстенсифікаційні зміни в зазначеній категорії фемінітивів. Порівняно зі староукраїнським періодом, у новій українській літературній мові, зменшилася вага чеських запозичень, оскільки під впливом нових історичних і суспільних реалій з'явилися найменування осіб чоловічого роду іншого походження (німецького, тюркського тощо), що спричинили формування нової твірної бази та внесли екстенсифікаційні явища у фемінітивну підсистему, напр.: *бунчужний, бурмистръ, гутникъ, козакъ, маляръ* [Білецький-Носенко 1966: 64, 100, 188, 219].

Все ж інтенсивність чесько-українських контактів у новий український період не зменшилася, а й далі зростала, насамперед завдяки активному розвитку галицького варіанта української літературно-писемної мови на початку XIX ст. Події народно-

визвольної боротьби українського народу в 1848 – 1849 рр. стали резонансними для історії Європи, під впливом яких почали розвиватися публіцистичний, науковий, офіційно-діловий стилі слов'янських народів, що входили до складу Австрійської імперії. Провідні діячі галицького національного руху прагнули розв'язати проблеми формування української літературної мови, її термінотворення і стилістичної диференціації в єдності з мовною практикою інших слов'янських народів. А чеська мова в плані перейняття досвіду використання мовної практики виявилася найближчою до української мови, попри тісне контактування останньої з різними сусідніми мовами. Національний рух на українській та чеській землях мав багато спільних ознак за часів існування Габсбурзької монархії, зокрема їхні представники виявляли значне зацікавлення власною історією, етнографією, фольклором і зокрема рідною мовою. На початковому етапі національного відродження чехи й галичани сповідували ідею слов'янської взаємності, що разом із національним патріотизмом стала в них провідною ідеологічною силою [Мойсеєнко 1995: 344].

Чесько-українські мовні контакти XIX ст. увіковічено великою колективною працею з термінології «Juridisch-politische Terminologie für die slavischen Sprachen Österreichs» – словником-довідником, який став результатом роботи створеної 1848 р. термінологічної комісії у Відні під керівництвом П.-Й. Шафарика та був перекладений на різні словянські мови. Українське видання 1851 р. цього словника, яке редагував М. Шашкевич, великою мірою повторювало останнє чеське видання, з якого до українського було перенесено численну кількість термінів-богемізмів із адміністративно-правової, політичної, фінансової, шкільної та видавничої сфери, що являли собою переважно неологізми, створені чеськими діячами в першій третині XIX ст. Однак у межах такої термінології невеликий відсоток найменувань осіб за професійними чи іншими ознаками. Лексика чеського походження, наявна у вказаному словнику або інших працях, що поширювалися в період національного відродження серед передової української молоді в Чехії, становила нову потенційну твірну базу для формування і нових найменувань осіб загалом і конкретно іменників жіночого роду, засвідчуючи екстенсифікаційні процеси у фемінітивній підсистемі того часу. Так, у середині XIX ст. до загальнолітературних і спеціальних галицько-українських видань увійшли слова *далекописець*, *жельзничарь*, *землеписець*, *природописець*, *выдаватель*, *тыскарь* та ін. [Мойсеєнко 1995: 346–347].

Найменування осіб жіночого роду, мотивовані маскулінативами чеського походження, у тодішніх українських творах, що мали ділове, наукове чи публіцистичне спрямування, ймовірно, не вживалися, оскільки іменники чоловічого роду були достатніми для позначення особи, не акцентуючи на розрізненні за статтю. До того ж унаслідок випрацювання власне української термінології богемізми могли поступово занепадати й виходити з галицько-українського писемного й усного мовлення. Архаїзація твірної бази так само вказувала на екстенсифікаційні зміни у фемінітивній підсистемі нової української літературної мови. Проте деякі маскулінативи чеського походження збереглися аж дотепер. Наприклад, неологізм періоду чеського національного відродження *будитель* успадкований багатьма слов'янськими мовами, але в українській мові він став позначенням особи і тих подій, що відбувалися на українських землях у XIX ст. Це слово зафіксовано в сучасному академічному словнику української мови як урочисте зі значенням «той, хто спонукає до діяльності, закликає, заохочує до чого-небудь» [СУМ 20 2010: 667], але без співвідносного іменника жіночого роду. Попри те, паралельні назви осіб жіночої статі до найменувань чоловічого роду могли утворюватися та використовуватися під впливом чеської мови в українському розмовному мовленні, і не тільки в період українського національного відродження, а й далі – у часи творення власної термінології.

Із хронології чесько-українських мовних контактів зрозуміло, що основними виявами їх у фемінітивній підсистемі української мови стала еволюція лексичної та словотвірної бази для формування номінативних одиниць. Однак система способів словотворення та словотворчих засобів залишилися практично незмінною в обох слов'янських мовах – українській та чеській, яка становить у них спільнослов'янську спадщину. Так, у чеській мові до сьогодні основним і найбільш продуктивним є суфіксальний спосіб деривації фемінітивів, у межах якого провідне місце займають іменники з формантом *-к(а)*, що утворюються від питомих та іншомовних основ; наступними за продуктивністю є фемінітиви на *-иц(я)*, а далі – із мофемами *-ин(я)*, *-кин(я)*; крім того, існують непродуктивні суфікси для творення назв жіночого роду, напр., *-н(а)*, або суфікси, що змінили свою словотвірну функцію, напр., суфікс *-ов(а)* у минулому утворював апелятиви зі значенням фемінітивності, а на сучасному етапі бере участь утворенні андронімів – найменувань дружин за прізвищем чоловіка [Mlůvnické čeština 1986: 304–308].

У такому плані можливим є порівняння української та чеської фемінітивної підсистем, щоб установити дію тих чи тих словотвірних типів, підвищення чи зниження продуктивності словотворчих засобів, участь питомих та запозиченої словотвірної бази у деривації фемінітивів, простежити вплив як мовних, так і позамовних чинників. Так, учені зазначають, що в чеській мові й далі фемінітиви утворюються переважно за допомогою суфікса *-к(а)*, меншою мірою – із суфіксами *-иц(я)*, *-ин(я)*, *-овн(а)*, *-а*, але такі слова з'являються не автоматично, а виникають у мовленні і пристосовуються до мовної системи, відбиваючи способи, засоби і шляхи деривації фемінітивів, характерні для чеської мови [Архангельська 2019: 350]. Тому сьогодні можна простежити певні співвідношення у розвитку фемінітивної системи української та чеської мови, виявити їх спільні та відмінні ознаки, а не якісь значні чи особливі впливи однієї мови на іншу.

Отже, історія фемінітивної підсистеми української мови має самотутній і довготривалий характер, але склалася вона з нерозривних зв'язках зі всім слов'янським світом. У контексті міжмовної взаємодії особливе місце на рівні діячності та синхронії займають чесько-українські мовні контакти, що позначилися на формуванні спільних та відмінних ознак у фемінітивній підсистемі цих мов.

Міжмовна чесько-українська єдність постала на спільнослов'янському ґрунті. З дописемних часів категорія фемінітивності розвивалася в українській та чеській мовах суголосно, але через розселення слов'ян виробилися окремі фонетичні, граматичні, стилістичні й інші особливості в мовах кожного народу. У писемний період основа цієї лексичної підсистеми, закладена в праслов'янській мові, суттєво не змінювалася на всіх історичних етапах розвитку цих мов.

Вияви писемної чесько-української мовної взаємодії беруть початок із часів розвитку літературно-писемних мов українського та чеського народу. Вони документально підтверджені мовними та структурними особливостями пам'яток української мови XIV – XV ст. Ці впливи були відчутними впродовж усього староукраїнського періоду, далі продовжувалися в період національного відродження чеського й українського народів – до вироблення власної термінологічної лексики.

У фемінітивній підсистемі української мови ці впливи виявилися на лексичному та словотвірному рівні в екстенсивних та інтенсивних процесах. Визначальними стали екстенсифікаційні зміни, зокрема еволюція словотвірної бази фемінітивів, яка змінювалася на кожному історичному етапі під впливом тих чи тих чеських мовних впливів. Інтенсивні явища – це збереження в українській та чеській мовах системи праслов'янських лексичних основ, слів і словотворчих ресурсів.

Література

Андерш 2000: Андерш, Й.Ф.: Українсько-чеські мовні контакти. In: Українська мова: енциклопедія / редкол.: Русанівський В.М., Тараненко О.О. (співголови) та ін. Видавництво «Українська енциклопедія» імені М. П. Бажана, Київ 2000, с. 688.

Архангельська 2019: Архангельська, А.М.: *Femina cognita*. Українська жінка у слові і словнику. Видавничий дім Дмитра Бураго, Київ 2019.

Гумецька 1981: Гумецька, Л.Л.: З історичної лексикології української мови. In: Мовознавство. № 1. 1981, с. 38–44.

Гумецька 1976: Гумецька, Л.Л.: Способи адаптації запозиченої лексики в староукраїнській мові. In: Мовознавство. № 4. 1976, с. 71–73.

Гумецька 1967: Гумецька, Л.Л.: Чи впливала старочеська мова на мову українських грамот XIV – XV ст. In: Мовознавство. № 4. 1967, с. 92–95.

Ковалик 1962: Ковалик, І.І.: Словотворчий розряд суфіксальних загальних назв живих істот жіночої статі у східнослов'янських мовах у порівнянні з іншими слов'янськими мовами. In: Питання українського мовознавства. Кн. 5. Видавництво Львівського університету, Львів 1962, с. 3–34.

Космеда 2014: Космеда, Т.: Фемінізація сучасної української мови: актуалізація лексико-словотвірного класу слів – назв осіб жіночої статі. Дещо про практику їхнього лексикографування. In: Космеда, Т.А. (ред). Гендерна лінгвістика в Україні: історія, теоретичні засади, дискурсивна практика. Коло, Дрогобич 2014, с. 161–173.

Мойсеєнко 1995: Мойсеєнко, В.: До питання про українсько-чеські міжмовні зв'язки у другій половині XIX століття в галузі спеціальної та наукової термінології. In: Записки Наукового товариства імені Шевченка: праці Філологічної секції / ред.: М. Ільницький, О. Купчинський. Т. 229. Наукове товариство імені Шевченка, Львів 1995, с. 342–361.

Нещименко 2010: Нещименко, Г.П.: Отражение гендерных проблем в славянском словообразовании. In: Відображення історії та культури народу в словотворенні. Видавничий дім Дмитра Бураго, Київ 2010, с. 192–207.

Hrušková 1967: Hrušková, Z.: Jména přechýlená. In: Tvoření slov v češtině 2. Odvozování podstatných jmen / za red. Fr. Daneše, M. Dokulila, J. Kuchaře. Academia, Praha 1967, s. 536–551.

Mluvnice češtiny 1986: Mluvnice češtiny [1]: Fonetika. Fonologie. Morfonologie a morfemika. Tvoření slov. Academia. Praha, 1986.

Šticha 2018: Šticha, F.: Velká akademická gramatika spisovné češtiny. I. Morfologie: Druhy slov. In: Tvoření slov. Část 1. a 2. (2 svazky). Academia, Praha, 2018.

Умовні скорочення та Джерела

ЕСУМ: Мельничук, О.С. (гол. ред.): Етимологічний словник української мови: у 7 т. Т. 1–6. Наукова думка, Київ 1982–2012.

ІСТ: Тимченко, Є. (ред.): Історичний словник українського язика. Т. I. Verlag Otto Sagner, München 1985, s. 1–947.

КІСТ: Тимченко, Є. (уклад.): Картотека «Історичного словника українського язика XIII – XVIII ст.». Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, Львів.

СБН: Білецький-Носенко, П.: Словник української мови. Наукова думка, Київ 1966.

ССМ: Гумецька, Л.Л. (голова ред. кол.): Словник староукраїнської мови XIV – XV ст.: у 2 т. Т. 1–2. Наукова думка, Київ 1977–1978.

СУМ: Гринчишин, Д.Г. (відп. ред.): Словник української мови XVI – першої половини XVII ст. Вип. 1–17. Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, Львів 1994–2017.

СУМГ: Грінченко, Б. (упоряд.): Словарь української мови: у 4 т. Т. 1–4. Наукова думка, Київ 1996–1997.

СУМ20: Русанівський, В.М. (гол. наук. ред.): Словник української мови. Т. 1. Наукова думка, Київ 2010.

ТМС: Тимченко, Є.: Матеріали до словника писемної та книжної української мови XV – XVIII ст.: у 2 кн. Кн.1–2. Преса України, Київ – Нью-Йорк 2003.

ФУМ: Брус, М.П.: Фемінітиви в українській мові: генеза, еволюція, функціонування. Ч. II. ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника», Івано-Франківськ 2019.

ESČ: Bachmannová J., Nekula M., Pleskanová J., Karlik P.: Encyklopedický slovník češtiny. Nakladatelství Lidové noviny, Praha 2002.

SSP: Sławski, F. (red.): Słownik prasłowiański. T. 1–8. Zakład Słowianoznawstwa PAN. Ossolineum, Wydawnictwo PAN, Wrocław – Warszawa – Kraków 1974–2001.

Summary

The article reveals the Ukrainian-Czech language connections and characterizes the feminitives and masculinatives of Czech origin that entered the Ukrainian lexicon in different historical periods, became part of its active or passive composition, and left a certain impression on the feminine subsystem of the Ukrainian language. It is noted that the first such borrowings from the Czech language appeared in the Ukrainian language in the 14th - 15th centuries, increased in the 16th - 17th centuries, partially replenished the Ukrainian vocabulary in the new and modern periods, but mainly with words motivated by the roots of Czech origin. The problem of creation and use of feminitives is one of the most relevant today in the context of the formation and development of interlanguage interaction, the disclosure of which activates international cooperation and communication to a certain extent. At the Czech-Ukrainian level, this problem is not new, but has a long history, so its research is based on the use of diachronic and synchronous approaches. From the point of view of the influence of the Czech language on the feminine subsystem of the Ukrainian language, the diachronic aspect made it possible to trace the chronology of the borrowing from the Czech language of feminines or their creative bases throughout the entire written age, and the synchronic aspect - to analyze the peculiarities of borrowed nominations from the Czech language at different historical stages. To implement these approaches, historical, comparative, descriptive methods, elements of lexical, word-forming and stylistic analysis were used. Scientific works on linguistic Ukrainian studies on Czech-Ukrainian language connections and feminine borrowings from the Czech language are taken as the theoretical base, and historical and explanatory dictionaries of the Ukrainian language are the main source base.

Key words: diachrony and synchrony, femininity-bohemisms, loanwords of Czech origin, Ukrainian-Czech language connections, international cooperation.